

קיום ועבר

יהודי פולין לדורותיהם

עורכים: ישראל ברטל ישראל גוטמן

קיום ושבר
יהודי פולין לדורותיהם
ב. חברה, תרבות, לאומיות

קרן הזכרון לתרבות יהודית

קיום ושבר

יהודי פולין לדורותיהם

א. פרקי היסטוריה

ב. חברה, תרבות, לאומיות

קיום ושבר

יהודי פולין לדורותיהם

כרך שני
חברה, תרבות, לאומיות

עורכים
ישראל ברטל ישראל גוטמן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

The Broken Chain
Polish Jewry through the Ages
Edited by Israel Bartal – Israel Gutman

II. Society, Culture, Nationalism

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברטס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית והתקנה: ישראל חוני
מרכזת הספר: טליה יקיר
הביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

מסת"ב 965-227-171-3

מספר קטלוגי 185-480 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א

Copyright by The Zalman Shazar Center, Jerusalem

Printed in Israel, 2001

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מן המוציא לאור.

עיצוב תמונות ועטיפה: גרעון דן
סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן
הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

7		עם הספר
9	מבוא	ישראל גוטמן וישראל ברטל
תורה וחינוך		
17	על מצב המחקר – הצורך והחובה בחקר יהדות פולין	אפרים א' אורבך
25	החברה היהודית בפולין הישנה – נתן נטע הנובר	• אדם טלר
33	התורה ולימודה בפולין וליטא	משה-אביגדור שולוואס
69	עולם התורה בפולין במאות ה"ז-ה"ח	דוד אסף
113	החינוך היהודי החילוני במלכות פולין במאה ה"ט	סבינה לזין
143	קול ה' באש – דרשות רבי קלונימוס שפירא, האדמו"ר מפ"סצנה, בגטו וארשה	אסתר פרבשטיין

תרבות ואמנות

161	הספרות העברית בפולין – תקופות וציוני דרך	שמואל ורסס
191	הפריץ והחוכר – דיוקנם של הפולנים בספרות היהודית	ישראל ברטל
207	ספרות יידיש בפולין	דוד-הירש רוסקיס
225	השכלה ותרבות מודרנית – י"ל פרץ	• ישראל ברטל
	ספרות יידיש הצעירה בפולין שבין שתי המלחמות,	נתן כהן
233	פרסומיה ומאבקה להכרה	
253	הספרות הפולנית והיהודי	הרולד ב' סגל
275	חלקם של היהודים בספרות הפולנית	אוגניה פרוקופי-יאניץ
301	עיתונות יומית יהודית בפולין	נתן כהן
327	התאטרון היהודי בפולין	מיכאל שטיינלאוף
351	אמנות יהודית מודרנית בפולין	יז'י מאלינובסקי
	סטראוטיפ היהודי בתרבות המסורתית של הכפר	אולגה גולדברג
363	הפולני	מולקביץ'

• קטעי מקורות עם מבואות.

חברה ופוליטיקה

391	ההשכלה היהודית בפולין – קווים לדיון	מרדכי זלקין
415	להיות אישה יהודיה בפולין-ליטא בראשית העת החדשה	משה רוסמן
435	פוליטיקה יהודית – שתדלן 'ועד ארבע ארצות'	• ישראל ברטל
441	משטר המגנאטים בפולין-ליטא בעיני שלמה מימון	• אדם טלר
447	זמנים קשים ליהודים – פרק מזכרונותיו של יחזקאל קוטיק	• דוד אסף
	החברה המסורתית בתמורות העתים: היבטים בתולדות	גרשון בקון
453	היהדות האורתודוקסית בפולין וברוסיה, 1850–1939	
493	הבוגד – מיתוס המהפכה ועבודת היומיום	דניאל בלטמן
	המאבק הפרלמנטרי היהודי בבית הנבחרים של הרפובליקה	שלמה נצר
535	הפולנית השנייה בין שתי מלחמות עולם (1919–1939)	
553	המרכז היהודי בפולניה בעיני יצחק גרינבוים	• ישראל גוטמן
	הנציגות היהודית (ה'קולו') בסיימים של הרפובליקה	שמעון רודניצקי
559	הפולנית השנייה	
	נעורים וערכי נעורים בתנועות הנוער בפולין שבין	עידו בסוק
573	המלחמות	
605	יהודים – פולנים – אנטישמיות	ישראל גוטמן
641	עמנואל רינגלבלום	• ישראל גוטמן
	'מסורת נגעים'? – הערות על המגמות הפוליטיות והתרבות	דוד אנגל
649	הפוליטית של יהדות פולין בין שתי מלחמות העולם	

היסטוריוגרפיה

669	ההיסטוריוגרפיה היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם	ארתור אייזנבאך
697	היסטוריוגרפיה של יהדות פולין: 1945–1995	משה רוסמן
725	צרות הערות להיסטוריוגרפיה של שואת יהדות פולין	ישראל גוטמן
729		מפתחות
759		המחברים המשתתפים בספר
765		מקום פרסום הראשון של מאמרים שראו אור בעבר
765		מקורות האיורים שבספר
		קונטרסי תמונות אחרי עמ' 96, 224, 480, 640

עם הספר

קיום ושבר הוא חיבור כולל ומסכם על יהודי פולין לדורותיהם. הצורך בספר כזה מורגש ביתר שאת אחרי השואה, שקטעה באחת את חייו של קיבוץ יהודי מן היציבים והיצירתיים בתולדות ישראל בגולה.

קיום ושבר, חלק שני, עוסק ביצירה הרוחנית העשירה והמגוונת של יהודי פולין ובעשייתם הפוליטית והחברתית. המאמרים משרטטים יצירה דתית של רבנים, למדנים ומיסטיקאים בצד זרמים מודרניים מרדניים של העת החדשה. הקורא בספר מזמן לערוך מסע בזמן וברוח: מסע על פני כמה מאות שנים במסלול המוליך מתורתם של חכמי הישיבות הגדולות במאות ה'ט"ו והט"ז אל הספרות היהודית החדשה שצמחה במאה הי"ט ואל חזון תיקון העולם המהפכני ותיקון החברה היהודית שהפעילו לבבות רבים במאה הכ'. הכרך נחלק לארבעה שערים: (א): תורה וחינוך; (ב) תרבות ואמנות; (ג) חברה ופוליטיקה; (ד) היסטוריוגרפיה.

קיום ושבר כולל מאמרים שנכתבו בידי מלומדים בני דורות שונים ומאמצות שונות המתמחים בתולדות יהודי פולין. מופיעים בו מאמרים שכתבו חוקרים על אדמת פולין בדורות קודמים, ולצידם מחקרים חדשים פרי עטם של חוקרי יהדות פולין בדורנו – בישראל, בצפון אמריקה ובמזרח אירופה. גיוון זה מקנה לחיבור ערך מיוחד, בהיותו לא רק ניסיון לסכם את תולדות יהודי פולין ותרבותם, אלא גם מדגם מייצג של המחקר ההיסטורי בתחום זה. מקצת המאמרים כבר נדפסו בכמות שונות בעבר ורובם נכתבו במיוחד לספר זה.

בספר שולבו קטעי מקורות על נושאים מרכזיים ושל אישים בולטים, עם דברי הקדמה, כדי לקרב את הקורא אל רוח התקופה. מאמרים אלה נדפסו באות שונה וסומנו בתוכן העניינים בעיגול בתחילת השורה.

*

רבים תרמו לקובץ זה בשלבי השונים ולכולם נתונה בזאת תודתנו העמוקה. בראש וראשונה תודה למחברים, שעשו במלאכת המחקר ומסרו לנו מפרי עטם. בתי ההוצאה שבהם נדפסו נוסחים קודמים של מקצת המאמרים, בעברית או בלועזית, יבואו על הברכה על הרשות לפרסם כאן את המאמרים. תודתנו נתונה בזאת למתרגמים יוסף רב, שלום אילתי ולהד לזר; לעורך הלשוני והמתקין ישראל חזני; לאורי פליט שהגיה את הספר בקפדנות וסייע בשיפור הסגנון; לגרפיקאי גדעון דן; לעובדי מרכז זלמן שזר,

עם הספר

המנכ"ל צבי יקותיאל שקידם את המפעל ללא לאות, ליחזקאל חובב שעמל על ההבאה לבית הרפוס, לסדרית אריאלה שקדי, למרכזת הספר שלייה יקיר, לעורכת המפתח שרון נוימן-הקר, ולכל המסייעים בהדפסת הספר ובכריכתו. תודה מיוחדת לכל המוזיאונים והארכיונים שהעמידו לרשותנו את התמונות לספר.

ואחרון אחרון: תודה מיוחדת מעומק הלב לקרן הזכרון לתרבות יהודית (The Memorial Foundation for Jewish Culture), היחמת והמסייעת למפעל זה, ולמנהלה הד"ר ג' הוכבאום, על ההתעניינות הרבה, היחמה, הסיוע והעידוד הבלתי נלאה והמתמיד למפעל כולו.

העורכים

סיוון תשס"א/יוני 2001

מבוא

הכרך שלפנינו הוא חלק שני של 'קיום ושבר', מבחר מחקרים ומסות על תולדות יהודי פולין ותרבותם. עניינו של כרך זה ביצירה הרוחנית העשירה והמגוונת של יהודי פולין, בעשייתם הפוליטית ובמצבם החברתי. הפרקים והמאמרים שנאספו כאן מאחדים יצירה דתית רוויית מסורת של רבנים, למדנים ומיסטיקאים, עם זרמים מודרניסטיים מרדניים של העת החדשה. הקורא בספר מוזמן לערוך מסע בזמן וברוח: מסע על פני כמה מאות שנים במסלול המוליך מתורתם של חכמי השיבות הגדולות במאות ה'ט"ו והט"ז אל הספרות היהודית החדשה שצמחה במאה הי"ט ולחזון תיקון העולם המהפכני שהפעים לבנות רבים במאה הכ'. בשלושה דברים ביקשו עורכי הכרך הזה לאפיין את עולמם הרוחני של היהודים בפולין: א – בהיותם שלמות אחת; ב – בהמשכיות בין מסורת למודרנה; ג – בזיקה אל הסביבה הפולנית.

א

עד הזמן החדש היוו היהודים בפולין רובד מעמדי-כלכלי נפרד ומגובש, חרף ניגודים במרקם החיים החברתי והדתי. הכוללות החברתית-הדתית העלתה סוג של פרנסים, שתדלנים ומוסדות, כמו 'ועד ארבע הארצות', שמיזגו בתוכם התוויית סדרי חיים בחיק החברה פנימה עם נציגות כלפי הכתר, המוסדות העירוניים ומעמד האצילים. השינוי בדפוסים הקיימים חל עם קריסת הממלכה הפולנית וחלוקתה בין המונרכיות שהקיפו אותה. התפוררותה של פולין והחלשת המיבנה הפאודלי שלה עוררו את הצורך הדחוף ברפורמות. על סדר היום הציבורי עמדו הקניית זכויות אזרח כלליות לעירוניים ושחרור האיכרים מכבלי הצמיתות, ובשולי הדיונים הוקדשה מחשבה גם ליהודים השרויים במציאות של נישול כלכלי והיעדר מעמד תחיקתי ברור. התלות המדינית בכוחות זרים שמה קץ לקידום הרפורמות והקפיאה את מצב היהודים. משטר הכיבוש נתקבל בהתנגדות עזה ועיקשת של חוגי האצולה הפולנית, בייחוד במרכז המדינה, והצית שורה של מרידות כושלות, שנסתיימו בדיכוי גובר של הלאומיות הפולנית וירידה הדרגתית בעוצמת מעמד האצילים האדנותי בפולין.

למרות מחיקתה של פולין העצמאית ממפת אירופה, התחוללה למן העשורים הראשונים של המאה הי"ט התקדמות ניכרת בכלכלתה של פולין. היא זכתה אחרי התבוסה של 'התקוממות ינארא' (בשנת 1863), לצד דיכוי הלאומיות, לפיתוח מזורז של

נתיבות המסחר, תעשיות חדשות ושוק מתרחב, שהופנה בעיקר לעומקם של השטחים הרחבים בממלכה הרוסית. בעת ובעונה אחת הסתמן גידול של הערים וחלה צמיחה תרבותית מרשימה בשדה הספרות, האמנות והעיתונות בשפה הפולנית. ליתר דיוק, לשורה של יחידים ומשפחות מבין היהודים, היה חלק נכבד בתנופה הכלכלית כיוזמים וכאנשי כספים. המוני היהודים וראשי הציבור מבין האורתודוקסיה של ה'מתנגדים' וה'חסידים', נאבקו בעקיבות על זכות הישיבה ועיסוק חופשי במיגוון ענפי מסחר ומלאכה, אך נרתעו על פי רוב מאימוץ הרפורמות בדת והחדרת חינוך והשכלה כלליים – צעדים אשר יכולים להוליך, לפי הבנתם, לכרסום בייחוד היהודי ולהביא להתבוללות. לא כן המגנטים היהודים החדשים. הם חתרו לשינוי נוסח התפילות וסגנון החיים, רכשו השכלה ברוח פולניזטורית ובמרוצת שניים–שלושה דורות נטמעו בחברה הפולנית. היה אמנם גם חוג של אישים מעטים ביחס, בעיקר אנשי אינטליגנציה, שנטו להתבוללות אך לא נטשו את כל קשריהם עם היהודים והיהדות. הם פעלו בערוץ מגורים וחיים תרבות-ירוחני אי-שם בין המוני היהודים ובין הפולנים.

בקרב קבוצה בולטת של אנשי ציבור ואנשי רוח פולנים קמו מצדדים תקיפים בשילוב היהודים. הם הועידו ליהודים תפקיד של מעמד שלישי בערים, שחסרונו היה מורגש היטב במסלול האורבני. אולם ציפייה זו לא התממשה בפועל; היהודים היו רבים במספרם, והבורגנות בערים מועטה, חלשה ועוינת באורח מסורתי את היהודים. אף חסידי השילוב, שראו ביהודים רובד בורגני רצוי, תבעו מהיהודים לנטוש את עולמם המסורתי, שהצטייר בעיניהם כפיגור אנכרוניסטי. זניחת המורשת, כצעד כפוי המהווה תנאי לתמורה, היתה דבר בלתי מעשי לחלוטין בנסיבות הזמן והחיים של היהדות הפולנית.

התוצאה היתה שבעשורים האחרונים של המאה ה'י"ט, בתקופה שבה הלאומיות הפולנית המקצינה והמגבשת ליכדה את האוכלוסייה למיקשה אתנית אחת, נפסלו היהודים כמועמדים לאחדות. יתר על כן, ההתבוללות הצטיירה בעיני לאומנים פולנים כאפשרות ליחידים בלבד מבין היהודים, וכאפשרות בלתי רצויה ואף מסוכנת לפולנים בתור תנועה המונית. וכך, בזמן שפולנים רבים לבשו דמות של לאום מודרני, המסגל לעצמו אגואים לאומי, לפי ההגדרה של אחד ממנהיגי הזרם המשתלט, התרקמה גם מטמורפוזה בקרב היהודים, שפיצלה את האחידות היהודית הקודמת לזרמים ולתת-זרמים בעלי צביון לאומי יהודי.

ההתחלות שהצטיירו כפעילות עצמאית למען אינטרסים יהודיים, מבלי לציית באופן אוטומטי לתכתיב הפולני, נתקלו באנטישמיות תוקפנית, שכבר קודם לכן חשפה את ציפורניה. אצל יהודים נוצרה מסכת של רעיונות והתחברויות שנושאה היו לרוב בני הדור הצעיר. במקביל להתחלות של ההתארגנויות הציוניות קמו גרעינים של ה'בונד' הסוציאליסטי המאגד פועלים. אף שה'בונד' דחה את תפיסת הלאומיות העצמאית במתכונת פוליטית ארצית, וכל שכן במישור בינלאומי, הוא נזקק לידיד ולתרבותה

מבוא

ודגל ב'אוטונומיה תרבותית לאומית', שאליה שאף גם מגזר ה'פולקיסטים' הליברלי, ששלל הן את הסוציאליזם המרקסיסטי הן את הצינונות. הישות הפוליטית והתרבותית המודרנית, וגם הלאומית החילונית, בציבור יהודי פולין, הגיעה להשגים ממשיים ובעלי משקל בפרספקטיבה היסטורית. אברהם יהושע השל כתב בחיבור 'על העידן המזרח-אירופי בהיסטוריה היהודית' (שנקרא על ידו בניו-יורק), ב"יווא", בשנת 1945, בזו הלשון:

קל יותר להוקיר את היופי שבחיים היהודים בעבר, מאשר את הרוחניות המהפכנית של היהודי המודרני, של המשכיל, הציוני או הסוציאליסט. בין האדם והעולם עמד האלהים. אולם בינתיים צוים ופוגרומים מוטטו את הקרקע שמתחת לרגלי היהודים. ניטל מהם הבטחון, והם איבדו את האמצעים להתפרנס. ואז הופיעו אנשים צעירים וזרמים חדשים. עלתה ההשכלה, התנועה הסוציאליסטית היהודית, ציונות ותנועת החלוצים. מה רבה ההקרבה העצמית, אהבת ישראל וקדושת השם שניתן למצוא ביהודים המודרניים האלה, בנכונותם לסכול כדי להושיע. הלהט שהתקיים ביהודים האדוקים הועבר לבניהם ובני בניהם המשחררים.

תקופה רבת מעש מבחינה פוליטית ויצירתית היתה התקופה שבין מלחמות העולם, ומנה של הרפובליקה הפולנית השנייה. מיהודי מזרח אירופה גותק הענף של יהודי רוסיה שקדמו ליהודי מרכז פולין בשלבי בגרותם הפוליטית והתרבותית, ועל יהודי פולין הוטל המשא של היותם המרכז היהודי הגדול והאותנטי באירופה. המערכה הראשונה של יהודי פולין, שבראשה התייצבו הציונים, התנהלה סביב התיבוע להכרה ביהודים כמיעוט לאומי בעל זכויות בפולין המתחדשת. הכרה זו נמנעה מהם, אך הם לא ויתרו ופעלו בכוחות עצמם. היהודים התארגנו כסיעה פרלמנטרית נפרדת ועצמאית והקימו מיבנה קהילתי רב-מפלגתי משלהם, ייסדו מערכת חינוך מגוונת לילדיהם, עיתונות, ספרות, הוצאות לאור, אגודות מקצועיות, חברות ומועדונים לסופרים ואמנים על ענפיהם בידיש ובעברית, והתמידו (רבים מהם) במסורת אבותיהם במאות אלפי בתי תפילה ולימוד ובחצרות 'צדיקים' חסידיים בערים ובעירות. בפרק זמן זה קמה רשת נרחבת של תנועות נוער ותנועות 'החלוץ', שאיגדו את מיטב הנוער להגשמה בארץ ישראל. אלה נשאו בתפקידי חרום בתקופת החידלון והשוואה ופעלו בין השודדים אחריה. המשבר הכלכלי החמור, שפקד את המדינה הפולנית כמעט ברציפות, דירדר במיוחד את מצב היהודים בשלוחות החלשות של המשק. המצב החמיר בשל החרם הכלכלי האנטי-יהודי, שניצחו עליו המפלגות הלאומניות האנטישמיות ומדיניות ההפליה האנטי-יהודית שנקטו בה מוסדות המדינה והרשויות המוניציפליות. בשנות השלושים, ובייחוד במחצית השנייה של העשור, חרפה המצוקה, בהשפעת

מבוא

מגמות טוטליטריות. האנטישמיות הרדיקלית ינקה מהפאשיזם והנאציזם, ומצאה מהלכים בקרב צעירים וסטודנטים לאומניים. באותן שנים רוויות מחסור, דלות ורדיפות, כבש את סדר היום המדיני והציבורי של פולין הטיעון שהמדינה שעל גדות הוויסלה סובלת מריבוי היהודים, ובעטיים של המוני היהודים שהציפו את הארץ במשך דורות רבים מעיק נגע האבטלה על הכפר והעיר. ובכלל, יהודים הם מקור הכשלונות והאסונות של פולין, בעבר ובהווה. אילוצים להגירה כפויה והתחקות מוסדות המדינה אחרי מושבה מרוחקת שניתן לשלח אליה את היהודים, רובם או קצתם, לא הניבו פרי. העולם היה נעול בפני מהגרים, ומעט רשיונות ההגירה והעלייה הופנו קודם לכל למקומות שמצב היהודים בהם דרש פתרון מיידי – גרמניה שלאחר עלייתו של היטלר לשלטון ואוסטריה שלאחר האנשלוס.

על אף הכל המשיכו יהודי פולין המנוסים במצוק לקיים את אורח חייהם המאורגן ולעסוק בעזרה הדדית, והשתדלו לגונן כלכלית ופיזית על שכונותיהם ורחובותיהם. בין המלחמות מנה אפיק העלייה מפולין לארץ ישראל, ובייחוד זרם הצעירים והתלוצים, כמחצית מכלל הבאים שהשתלבו במפעל הבניין וההתיישבות. בימי השפל הקשים שקדמו למלחמה נמצאו עדיין בפולין אנשים מחוגי הליברלים והשמאל הפולני שהתייצבו לצידם של היהודים, וגם המדינה הפולנית העוינת לא חוקקה באופן גלוי חוקים אנטי־יהודיים ואף הותירה סדקים של חירות וחופש פעולה ליהודים. באותם ימים של שפל וחוסר מוצא למיליוני יהודי פולין לא סרו עוד כליל הפעילות והתקווה ממפת חייהם. הבלתי־אנושי בא עם המלחמה ועם הגרמנים, מאז ספטמבר 1939, והוא שגור והוציא לפועל את האימה והחורבן של הקיבוץ היהודי הגדול בפולין.

ב

עולמם הרוחני של יהודי פולין מוצג בדפים הבאים כשלמות אחת, שלמות רוויית ניגודים, סתירות ומחלוקות. חילוקי דעות לא היו בפולין יוצאי דופן או עניין שולי: משנות מנוגדות, נבואות פוליטיות סותרות ופתרונות חובקי כל, התרוצצו כל העת בתוך החברה הגדולה והמגוונת הזאת. 'מתנגדים' לא ויתרו כמלוא הנימה ל'חסידים', ואלה נפרדו מרודפיהם והקימו להם 'שטיבל' מיוחד משלהם; חצרות חסידים נפלגו כל העת אחת מרעותה ועשו להן 'רבי' משלהן; וחסידים הקפידו על שמירת גינונים של שוני ונזהרו שלא לטשטש את ייחודם. וכך היה גם משהופיעו במחצית השנייה של המאה ה־19 ארגונים חדשניים, מפלגות פוליטיות ותנועות של תיקון חברתי. עם כל ההבדלים שבין חברה דתית לארגון פוליטי מודרני באופיו, נמשכה מסורת השינוי והפילוג; המפלגה הפוליטית ומועדון התנועה מילאו בחברה היהודית המשתנה את מקומם של הזרמים המסורתיים. אולם יותר מכך: הדבקות הדתית התגלגלה לאמונה

בעיקרון הפוליטי. הפער בין האידיאולוגיות היה תהומי לעתים קרובות: כיצד ניתן היה לגשר בין חזונום הלאומי המיליטנטי של אנשי אצ"ל בוורשה של ערב השואה לבין הסוציאליזם היידישיסטי של חברי ה'בונד'? אולם המנטליות התרבותית, דפוסי הארגון ושיטות הפעולה של אלו ושל אלו היו חלק מתרבות פוליטית אחת. סממניה של תרבות פוליטית זו, שהיתה מיגורית (סקטוריאלית) באופיה, התגלגלו ועברו ממזרח אירופה אל קרקע ארץ ישראל. הצירוף בין דמיון מיבני לבין ניגוד אידיאולוגי הוליד כבר בפולין, ומאוחר יותר אף בארץ ישראל, את הויקה ההדוקה שהיתה משך כמה דורות בין שייכות מפלגתית ליצירה תרבותית. או במלים אחרות: התרבות הפוליטית של יהודי פולין הביאה לפוליטיזציה של התרבות. אולם, למתבונן היום על החברה היהודית בפולין בפרספקטיבה של ריחוק זמן ומקום, נראית החברה הזאת דווקא בכוליותה. חברה שקווי הדמיון בין אבריה, וכן השיח התרבותי שלה, מלמדים על היותה קיבוץ לאומי אחד, נבדל באופן ניכר מסביבתו ומודע לייחודו.

ג

הספרות ההיסטוריוגרפית הרחבה על תולדות יהודי פולין בעת החדשה התנדנדה כל העת בין הבלטת ההמשכיות להדגשת התמורה, וקיטוב זה היה טבוע עמוק בתודעה ההיסטורית של כותבי תולדות ישראל מן הזרם הלאומי. מצד אחד, עצם ההכרה בייחודם הלאומי של היהודים הביא לקביעה כי עולם המסורת נמשך אל תוך התקופה המודרנית; מן הצד השני, אופייה המודרני של הלאומיות היהודית, ללא הבדל מהותי בין 'מין' ו'שמאל', גרם להיסטוריונים להבליט את המהפכני, הרדיקלי והחדשני שבחויית העת החדשה. מבחר המאמרים שבכרך זה לא בא לבטל את העמדה המקוטבת הזאת, משום שביטולה המוחלט עשוי היה להביא לאימוץ גישה א־היסטורית של אחד משני הקצוות. הטענה להמשכיות ללא כל שינוי שייכת היום במובהק להיסטוריוגרפיה האורתודוכסית החרדית; הטענה הקוטבית, נתק גמור מן העבר הטרומ־מודרני, אכן מניחה ביטולו של הקיום היהודי בעת החדשה. אמנם, המאמרים שעורכי הכרך בחרו מדיגשים יותר את הרצף וההמשכיות שבין עולמה המסורתי של יהדות פולין לגילויי החדשנות והתמורה שחלו בה בעת החדשה. כך, למשל, נמתח קו מן הפוליטיקה הטרומ־מודרנית של הקהילות והוועדים אל הארגונים המודרניים בראשית המאה ה־כ'; תנועת ההשכלה נראית באור מתון הרבה יותר ממה שראו אותה (ורואים עד היום) בהיסטוריוגרפיה הפולנית; מעמדה של האישה בראשית העת החדשה מוצג כשונה ממעמדה במאות הקודמות. ככלל, תולדות הקיבוץ היהודי בפולין, עולמו התרבותי ופעילותו החברתית הם רצף אחד של 'היסטוריה לאומית'.

כמו בכל תפוצה יהודית אחרת, גם יהודי פולין נחשפו להשפעות הסביבה שבה חיו.

קיום ושבר הוא חיבור כולל ומסכם על יהודי פולין לדורותיהם. הצורך בספר כזה מורגש ביתר שאת אחרי השואה, שקטעה באחת את חייו של קיבוץ יהודי מן היציבים והיצירתיים ביותר בתולדות ישראל בגולה.

קיום ושבר מופיע בשני חלקים. החלק הראשון, 'פרקי היסטוריה', יצא לאור בשנת תשנ"ז. החלק השני, 'חברה, תרבות, לאומיות', עוסק ביצירה הרוחנית העשירה והמגוונת של יהודי פולין ובעשייתם הפוליטית והחברתית. המאמרים משרטטים יצירה דתית של רבנים, למדנים ומיסטיקאים בצד זרמים מודרניים מרדניים של העת החדשה. הקורא בספר מוזמן לערוך מסע בזמן וברוח: מסע על פני כמה מאות שנים במסלול המוליך מתורתם של חכמי הישיבות הגדולות במאות הט"ו והט"ז אל הספרות היהודית החדשה שצמחה במאה הי"ט ואל חזון תיקון העולם שהפעים לכבות רבים במאה הכ'. הכרך נחלק לארבעה שערים: (א) תורה וחינוך; (ב) תרבות ואמנות; (ג) חברה ופוליטיקה; (ד) היסטוריוגרפיה.

קיום ושבר כולל מאמרים שנכתבו בידי מלומדים בני דורות רבים ומארצות שונות, המתמחים בתולדות יהודי פולין. מופיעים בו מאמרים שכתבו חוקרים על אדמת פולין בדורות קודמים, ולצדם מחקרים חדשים פרי עטם של חוקרי יהדות פולין בדורנו – בישראל, בצפון אמריקה ובמזרח אירופה. גיוון זה מקנה לחיבור ערך מיוחד, בהיותו לא רק ניסיון לסכם את תולדות יהודי פולין ותרבותם, אלא גם מדגם מייצג של המחקר ההיסטורי בתחום זה. רוב המאמרים נכתבו במיוחד לספר זה, ורק מעטים כבר ראו אור בכמות שונות בעבר.

על העטיפה: 'בית עולה בלהבות' מאת מרק שאגאל, 1913. מוזיאון גוגנהיים, ניו יורק.

0 0185000480 0
185-480 דאנאקוד